

Bőrrel borított díszes erdélyi ládák restaurálása

B. Perjés Judit – Kovács Petronella

A láda a legrégebbi tároló bútortípus, használata változatos és sokcélú, egyaránt szolgálta ruhanemű, iratok, pénz, ékszerek, háztartási felszerelések és termények tárolására, nem utolsósorban egyetlen bútortípus sem alkalmas jobban szállítási célokra. Virágkorát a reneszánszban élte, a barokk korban a főúri, nemesi, és polgári háztartásokban egyes, korábban ritkaságnak számító bútortípusok – pl. szekrény, komód – általánossá válásával ugyan a háttérbe szorult, a paraszti udvarokban azonban még a 19. században is jelentős szerepet játszott. Erdély sajátos kultúrájában a ládák a 18. században minden társadalmi rétegben fontos helyet foglaltak el.

Az ókori készítés-technikának megfelelő ácsolt szerkezet mellett, az asztalosmesterség kialakulása és fejlődése hatására újabb és újabb szerkezeti megoldások születtek. A ládák díszítése igen változatos, a legkorábbiak az összeépítés kezdetlegességét elfedő tapasz és alapozásrétegekre festett motívumok, a tapaszba nyomott féldrágakövek, üvegpaszták, az olcsóbb fából készült szerkezetet elfedő nemesebb fa vagy fémborítások.

A rakott, faragott, festett vagy festetlen darabok mellett a ládákat „nem ritkán bőrrel vonták be, zárral és lakattal vagy mindkettővel csukták”.¹ A bőrborítás díszítésére a legkülönbözőbb megmunkálási módszereket alkalmazták: domborítás, bemetszés, aranyozás, festés, pecsételt minta. Kedvelt volt a felület szegekkel való kivevése, mivel a technikából eredően számos lehetőség kínálkozott változatos motívumok kialakítására.²

„Az magyar hintónak az hátulsó bakjára nagy öreg, fekete bőrrel borított, ónos szegekkel czifrán megvert ládát tette nek, abban kivált ha pompás vendégségre vagy lakodalomban mentek, úr, asszony köntöseit, szoknyáját s egyéb portékáit mind bérakták, mégis, az bőrládán felyül sok egyetmás elférhetett.”³ „Szükség esetén a hintó és kocsiládákat is hasz-

nálatba vették a házukban is. Felnőtt, sőt kisebb gyermekek külön ládákkal rendelkeztek”⁴

A bőrös ládák veretei, pántjai és egyéb fém díszítő elemei általában vasból, sárgarézből készültek, lehetnek ónozottak, aranyozottak vagy ezüst veretesek is. „II. Rákóczi Ferenc pedig még Konstantinápolyba is levitte magával fekete cápabőrrel borított, pléhekre és virágokra ezüstdől kivert megcifrázott, négy medveforma ezüst lábú ládácskáját.”⁵ 1796-ból: „Néhai kedves Bátyám ő Nga kútsíny Veres Bőrös ezüsten Ládátskáját is bé küldeni ne sajnálja”⁶

A bőrrel bevont fém veretes ládák készítésének módja

Míg az egyszerű, kereskedőktől vásárolt vaspántokat, zsanérokat és zárat maga az asztalos is felszerelhetette a ládákra, a bőrrel bevont, pántokkal, szegecsekkel, egyéb fém díszítőmotívumokkal ellátott tárgyak elkészítése több mester – asztalos, nyerges, lakatos – munkáját feltételezi.

Johann Georg Krünitz az 1790-es években megjelent „Oekonomisch-technologischen Encyclopädie” című munkájában ismerteti a 18. században, Németországban valószínűleg holland előképek alapján elterjedt ún. kofferládák készítését.⁷ (1. kép, 1–2. ábra)

Az asztalostól a láda a táskához vagy nyergeshez kerül, aki „bevonja fóka- vagy bagariabőrrel a koffer mérete szerint és felszegeli azt. Ezután a tető aljának szélére előre egy bőrfület szegelt, a keskenyebb oldalakra egy fő darabot⁸ szegecsekkel ütött fel. Ezek eltakarták a ládatest és a fedél találkozását. A „bőrfülek” és a főrészek duplák. A bőrfülhöz fóka- vagy marhabőrt vesz a táskás, és juhbőrrel béleli, melyet csirizzel, azaz rozslisztből és vízből készült péppel felragaszt. A két főrész⁹ általában csak juhbőrből van, amelyet alulról felragasztott vászonnal bélelnek.”

¹ Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. kötet. Helikon Kiadó, 1986. 19. o.

² A francia udvar ládáinak szögekkel való díszítése nagyon jellegzetes. Rézből készült, koronákat, liliomokat és címerképeket ábrázoló szögfejeket alkalmaztak, melyek lehetővé tették a kofferek nagyon gazdag díszítését. Ez a díszítési mód már a 16. században jellemző volt, mint azt II. Heinrich (1547–1559) kofferje mutatja. Az előlapon a címerek több sorban keretezett koronák közé ágyazottak. Mindeme munkáknál a jó értelemben vett kézművesség kerül előtérbe a művészivel szemben. Ld. Günter Gall: Leder im Europäischen Kunsthandwerk, Klinkhardt & Biermann, Braunschweig, 1965. 285. old. 221. kép

³ Erdélyi szótörténeti tár. VII. Akadémia Kiadó, Budapest, Kriterion Kiadó Bukarest, 1995. 760. o.

⁴ Radvánszky Béla: id.m. 19. o.

⁵ Radvánszky Béla: id.m. 19. o.

⁶ Erdélyi szótörténeti tár. VII. Akadémia Kiadó, Budapest, Kriterion Kiadó Bukarest, 760 o.

⁷ Johann Georg Krünitz: Oekonomisch-technologischen Encyclopädie, 1796. (42) Art. „Koffer” 368–375. o. (ford. KP)

⁸ A tető oldalán a porvédő fület nem külön szöglik fel, mint a homlokoldalon, hanem a bőrborítás és a porvédő fül rendszerint egy darabból készül (KP)

⁹ A két főrész, a tető két rövid oldalára felszegelt bőr, porvédő füllel együtt (KP)

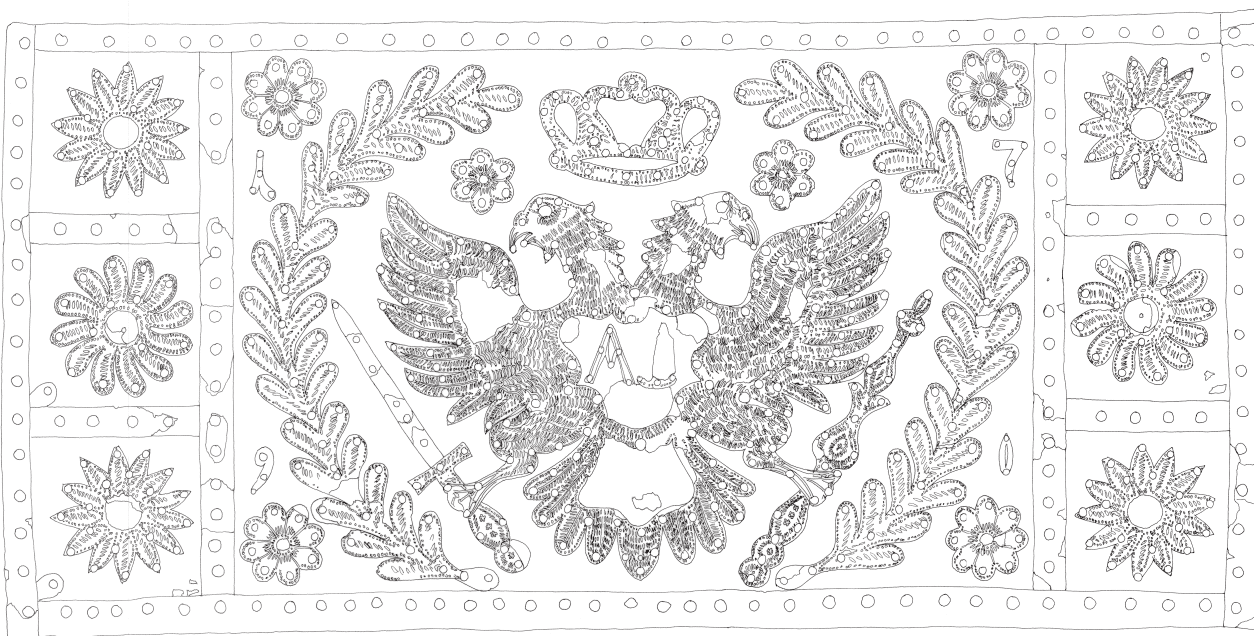

1. ábra. Kofferkészítők. Diderot: Encyclopédie, 1751

Coffretier-Malletier-Bahutier

2. ábra. A kofferkészítők szerszámai. Diderot: Encyclopédie, 171

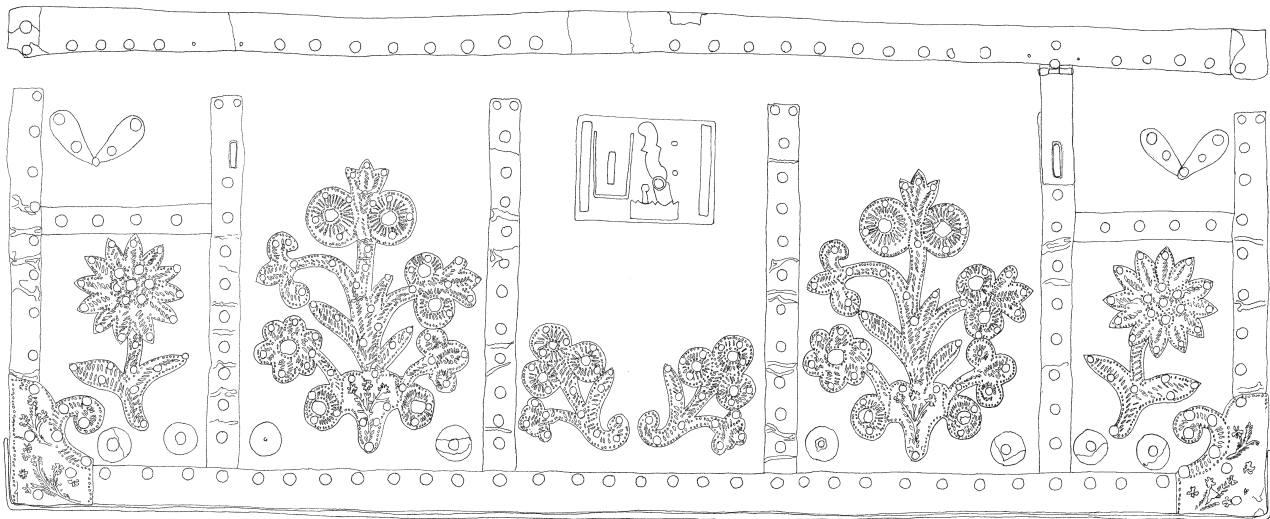
3. ábra. A gyergyói rezes láda tetejének díszítményei (Demeter István rajza)

A reprezentatív külsőt, a drága dekorációt a ládák egy másik kézművestől – a kovácstól vagy a lakatostól – kapták, aki a nehezen nyíló, gyakran komplikált záratok és művészi kialakított réz vagy vasvereteket készíttette. Krünitz szerint: „a koffer kívülről történő bevonása és a bőrfülek valamint a fődarabok felszögelése után a táskás átadja a koffert a lakatosnak a veretek felhelyezése céljából. A koffert ugyanis erős vaspántokkal látják el... A záron kívül a koffer legalább még két vaskapoccsal ellátott pántot kap és hat sarokdarabot. A pántok végighúzódnak a láda hátoldalán, valamint a tetőn, és az előoldalra hasonlóan pántokat rögzítenek. A szélük általában hullámvonalasan kiképzett. A lakatos nem vaslemezről vágja ki a pántokat, hanem tömör vasból kovácsolja. A mester ennek a lemeznek a kovácsolásánál a hullám minden kiálló részénél... vastagabb vasat hagy, és ezt a kalapács élével körülbelül a kívánt formára kihúzza. Majd ezek területét, mely korábban már nagyjából kinyújtásra került különböző vésőkkel teljesen megformálja: ehhez a homorú vésők teszik a legjobb szolgálatot. A szemmérték és a gyakorlat vezetik a mester kezét e műveletnél. ... Mindez hidegen történik, a vas e munka közben az üllő szarván fekszik. Ugyanilyen kevésbé írható le a pántok trébelése. Mint ismeretes ezek itt-ott domborítottak. A lakatos egy vázlattevő alapján vagy szabadkézzel megtervezi a rajzolatot, a lemezt ólomlapra helyezi, és a ráncoló véső tompa felével üti – domborítja – a kiemelkedéseket. Az eszköz tompa végének ugyanolyan magasnak kell lenni, mint a kialakítani kívánt forma magassága... Néha a zár mindkét oldalára egy pajzsot rögzítenek, amihez a lakatosoknak lemez mintájuk van készleten: ezt ráfektetik a lemezre, és a minta alapján átrajzolják a területét és az átfúrt lyukakat. Lapos és homorú vésőkkel

az összes lyukat és magát a minta területét kivágják. A hat sarokrészt úgyszintén lemezből vágják ki egyenes vésővel, minta után vagy szabad kézből. Ezeket középen derékszögben meghajlítják, és az élet vésővel félig bevágják, miáltal minden sarokelem kétnegyede egymásra ráhajlítva helyezhető fel a koffer fedélére. A pántok és sarkok felszögeléséhez szükséges lyukakat a lakatos árral fúrja ki. A füleket először négyzetesre majd középen kissé vastagabb egyenes rudakká kovácsolják. Ezután az üllő szarván kalapáccsal adják meg íves formájukat. Ugyanezekkel a szerszámokkal alakítják ki két végükön a csapokat. Egy keskeny vaslemez pontosan a fül közepén párszor körbetekernek, fehéren izzóvá teszik és a lemezből acélformában finom gombot alakítanak ki. A füles szegeket, melyek a fül csapjait a kofferen megtartják, egy kisebb vasrúdból hajlítják az üllő szarván úgy, hogy mindkét végén egy-egy csap keletkezik, melyeket a kofferba beütnek, majd egymástól újra szétnyitják és visszahajlítják. A koffer-veretekről még meg kell jegyezni, hogy a zárat a fába besüllyeszti és, hogy a pántokat hidegen hajlítják az egyes kofferek formájára, ezért bizonyos mértékben készen kell lenniük. Mivel a szegek, amikkel a pántokat rögzítik, belül látszanak, a koffer belsejét legvégül csiriz segítségével, vászonnal bevonják. Ez elrejti és betakarja a szegek elkalapált hegyeit.”

A több kézműves munkájának eredményeként létrejött bőrral borított, díszes veretekkel ellátott ládák ára, mint a 18. századi kortárs említi a 70 birodalmi tallért is elérte, meghaladva ezzel akár a faragott ládák akár a faragott szekrények árát.

Krünitz szerint a kovács vagy a lakatos trébelő munkáját rajzok vagy „készleten lévő minták”, azaz sablonok segítségével végezte.

4. ábra. A gyergyói rezes láda homloklapjának díszítése (Demeter István rajza)

Bőrrel bevont, veretes díszes erdélyi ládák magyarországi múzeumokban

Balogh Jolán egy akkor még magántulajdonban, ma az Iparművészeti Múzeumban őrzött, 1776-os évszámú, kolozsvári, bőrrel borított reneszánsz motívumú fémveretekkel díszített láda (2. kép, ld. még táblázat 4. láda) ismertetése kapcsán a 18. századi német szerzőtől fentebb idézett következtetésekre jutott: „különleges technikájánál fogva többféle mesterség körébe tartozik... Díszítésének rendszere, motívumai a festett mennyezetekre utalhat, tehát a dekoráció rajza feltehetőleg asztalosmestertől származott. A kivitelezés azonban a remek vasveretekkel a vasművesekre, a lakatgyártókra maradt. Végezetül a bőrművesek különféle ága is nyomott hagyott a ládán, nemcsak a bőranyagban és a bőrözésben, hanem a díszítésben is, hiszen a színes bársony betétes kovácsoltvas virágokon lehetetlen fel nem ismerni a zománcfestésű kötések hatását.”¹⁰

A láda egyszerű vászonnal bélelt, a fedél belső oldala színes papír applikációval díszített.

Balogh Jolán a ládát kolozsvári magyar mesterek munkájának tartja. Feltételezi, hogy a díszítésének rajza Asztalos Boka János mester műhelyéből került ki, a lakatosmunkát – a fémrátéteket – pedig a kolozsvári lakatgyártó céh valamely magyar tagja is készíthette.

Pár évvel korábbi datálású – 1762 – az Iparművészeti Múzeum tulajdonában lévő másik, készítés-technikai jellemzőiben és stílusjegyeiben nagyon hasonló láda,

melyet Vadászi Erzsébet publikált.¹¹ Ennek belseje színes, nyomott mintás vászonnal bélelt, a ládafia teteje bőrrel borított. (3. kép, ld. még táblázat 1. láda)

Három további, bőrrel bevont, színes nyomott mintás vászonnal bélelt, réz illetve vasveretes – 1768, 1778 és 1781-ben készült – láda található a Magyar Néprajzi Múzeum gyűjteményében.¹² (ld. táblázat 2., 7., 8. ládák)

A Tarisznyás Márton Múzeum bőrborítású, veretes ládái

A magyarországi múzeumokban őrzött erdélyi ládákhöz hasonló két díszes darabot őriz a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum. (4., 5. kép ld. táblázat 9–10. ládák). Mindkettő fenyőfából készült, marhabőrrel bevont, az egyik réz, a másik vaslemezekből kialakított késő reneszánsz motívumokkal díszített.

A „rezes” ládát, mely külső megjelenésében igen hasonlít a Balogh Jolán által publikált darabra Tarisznyás Márton a Bocsánczy család kelengyés ladjaként említi.¹³ A leltárkönyvi bejegyzés szerint az adományozó Burján János. Mindkét említett család örmény eredetű volt, ennél több adat a láda eredetéről nem áll rendelkezésre. A „vasas” láda származásáról még ennyi információ sem ismert.

¹⁰ Balogh Jolán: Kolozsvári reneszánsz láda 1776-ból, Kelemen Lajos emlékkönyv, Bukarest, 1957. 9–23. o. Ma az Iparművészeti Múzeumban, leltári száma 2003. 154.1.

¹¹ Vadászi Erzsébet: Meubles dates. In: Ars Decorativa 7. Bp. 1982. 126–127. o.

¹² Ifj. Kodolányi János: A Néprajzi Múzeum 1963–64 évi tárggyűjtése. In: Néprajzi értesítő, Budapest, 221–223. o. valamint Tóth Zsu-

zsanna: Vasalt láda restaurálása. Magyar Képzőművészeti Egyetem, diplomamunka, Bp. 1996. 15–16. o. Témavezető: Kovács Petronella

¹³ Tarisznyás Márton: Gyergyó történeti néprajza. Bukarest, 1982. Kriterion, 70. kép

1. kép. Jan Davidsz. de Heem: Diák. 1628, fa, olaj, 60x81 cm, Ashmolean Museum, Oxford

2. kép. A Balogh Jolán által publikált kolozsvári láda

3. kép. Láda az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből

4-5. kép. A gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum „rezes” és „vasas” ládái

6. kép. A gyergyói rezes láda a Tarisznyás Márton Múzeumban restaurálás előtt

7. kép. A láda hátoldala a sarokdíszsel

8. kép. A rezes ládát díszítő korona

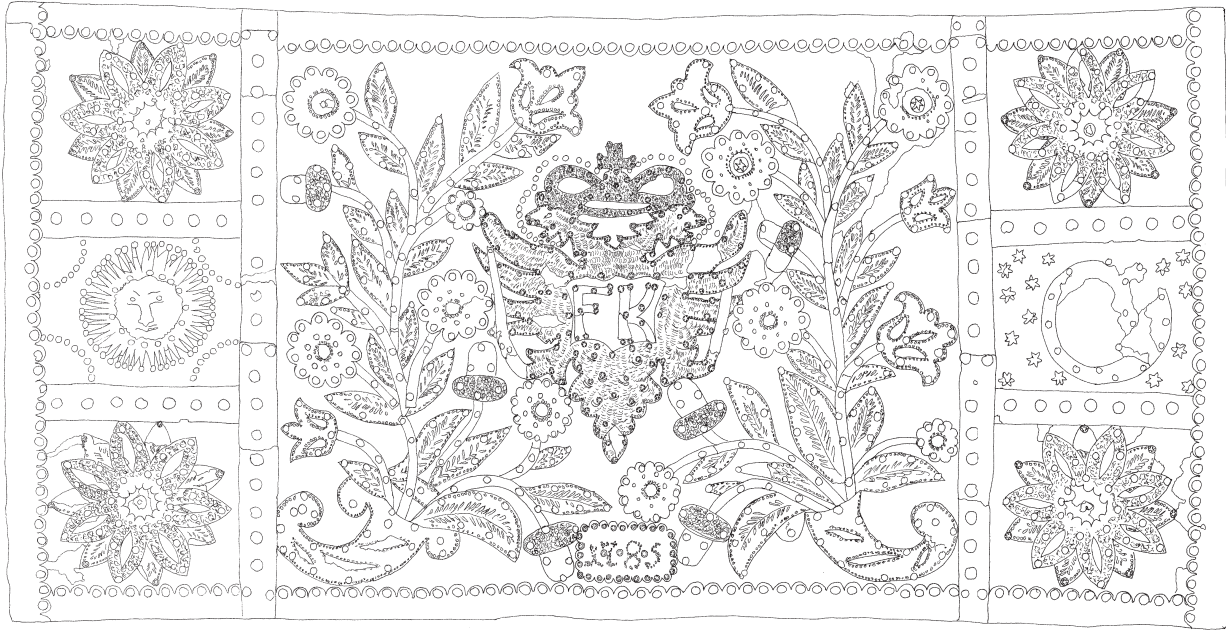
9. kép. A rezes láda monogramja restaurálás előtt

10. kép. Papírtömítés a rézlemezből domborított sas szárnya alatt

11. kép. Színes bőrbetétek a réz applikációk alatt

5. ábra. A gyergyói vasas láda tetejének díszítése (Demeter István rajza)

A rezes láda leírása

A láda csapolás nélkül készült, függőleges oldalakkal, több deszkából összeállított kissé domború tetővel. A tető, a láda felső szélén körbefutó keskeny peremre támaszkodik. Elő-, hát-, és fedőlapját egy-egy darabból szabott sárgás-barnás árnyalatú marhabőr borítja. A ládateleje és a két rövid oldalon, nyomott mintázatú kecskebőrből készült, ún. porfogó fülek vannak. (6. kép) A bőrborítást a láda homloklapjának felső élénél – jól látható módon – szegekkel rögzítették. Az aljon, az oldalak találkozásánál, a hátoldalon és a tető széleinél a rézlemezeket is lefogó félgömbfejú szögekkel erősítették fel a bőrt. A tető a hátoldalra szerelt három, négyzetes, csuklós pánton mozog, amelyeket szintén befed a bőrborítás. (7. kép)

A láda előlapján középen elhelyezett szögletes zár alatt a bőrt kivágták. A zárszerkezeten kívül két, a tetőről lelógó, a homloklapon lévő lakattartó elemre csukódó pánt biztosította a láda megfelelő zárását. A két rövid oldalra egy-egy kovácsoltvas fogantyút szereltek.

A láda fedele és oldalai rézlemezekkel mezőkre osztottak. Az enyhén domború tetőt a 30 mm széles rézpántok hét mezőre tagolják, melyek közül a széleken lévő három-háromban rézlemezről kivágtak stilizált virágok, illetve rozetták helyezkednek el. Az általuk határolt középső részen leveles ág keretű koronás (8. kép), kétféjű sasos címert. A címer közepén monogram: A ..., a második betű erősen hiányos, csak a talpa maradt meg (9. kép). A középső nagy mező négy sarkában egy-egy kisebb, többszirmú kerek virág, alattuk illetve felettük egy-egy szám, összeolvasva 1790. A sasfejektől jobbra és

balra szintén egy-egy többszirmú kerek virág, közöttük négyosztású zárt korona helyezkedik el. Az osztásokat kitöltő bőrbetéteket pirosra, a közöttük középen elhelyezkedő sávot és a monogram alatti bőrbetéteket zöldre színezték. A szárnyak, a fark és a test domborított, a lemez alatt papírtömítést alkalmaztak (10. kép). A sas lábaival kardot és jogart tart, a kard pengéje vaslemezből készült (3. ábra).

A ládatele szélére szegelt rézpánt az oldalakra átforduló fele hullámvonalasan kiképzett. Minden íves részt szöggel rögzítettek. A tető oldalát borító, több irányból induló párhuzamos vonalakkal díszített bőrt a porvédő fülnél vízszintesen leszögelték. A szegezés vonalából kiindulva, középtájon a tető íve felé mutató alakzatot formáltak a szögekből.

Az előoldal függőlegesen öt mezőre tagolt. A két szélső vízszintesen is osztott, a felső mezejükben két kis levél, alsó mezejükben egy-egy áttört kiképzésű, többszirmú, kétlevelű virág látható. Tőlük jobbra illetve balra, a homloklap közepe felé lévő mezőben nagyobb, felfelé törő egyenes szárból kiágazó különböző – háromkaréjos, hatszirmú és egyszerű kör alakú – virágok állnak. Ez a motívum lehet a Balogh Jolán által leírt olasz korszak későbbi változata is.¹⁴ A homloklap középső mezőjét, egy-egy, balra illetve jobbra ívesen kihajló száron, háromkaréjos virág díszíti (4. ábra). Minden áttört kialakítású virág applikációt piros illetve zöld színűre festett bőrral béleltek alá (11. kép). A rézrátéteket a pántok kivételével, poncolással vagy trébeléssel díszítették.

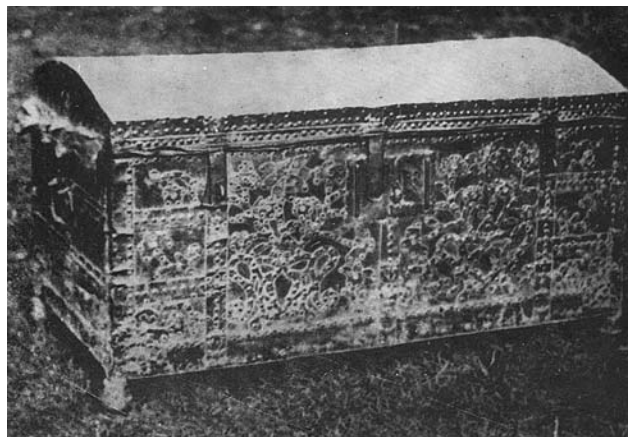
Az oldalakat a rézpántok hat díszítetlen mezőre tagolják. A hátlap osztása megegyezik a homloklapével, az oldalakhoz hasonlóan díszítetlen. Csak a sarokelemek¹⁵

¹⁴ Ld. Balogh J. i.m. 10. o.

¹⁵ A sarokelemeket a Krüinitz által leírtak szerint szerelték fel

12. kép. Esztergályozott lábú, bőrrel borított, rézveretes kofferláda, Ammerland, 18. század

14. kép. Az Orbán Balázs által fényképezett „rezes láda”

motívumának egy része nyúlik be az oldalak és a hátlap alsó mezőibe (7. kép).

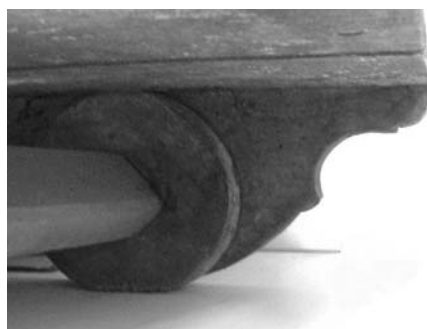
A láda alját vaspántokkal erősítették meg. A fenék homloklap felőli részére – valószínűleg egy javítás során – újabb vaspántot szereltek, amelynek végeit derékszögben felhajtották a két rövid oldal sarok díszítményeire, és egy-egy szeggel rögzítették. A hátsó vaspánt alatt 15 mm átmérőjű lyuk látható, amely talán láb felerősítésére szolgált. Teljes bizonyossággal nem állítható, hogy a láda lábakkal rendelkezett, mivel az első vaspánt oly szorosan fekszik az aljon, ami a fenék további vizsgálatát nem tette lehetővé.

A 18. századi német, ún. kofferládák¹⁶ egy része esztergált lábakkal rendelkezett, melyek beragasztva vagy kivethető módon az aljdeszkába vagy az arra szegelt léckeretbe illeszkedtek. (12. kép.) Egyes darabok a ládafenyékre hosszanti irányban felerősített vagy önálló kerek állványon álltak, ez utóbbi esetben nem volt lábuk, oldalfüleiknél fogva a kerek állványról levehetőek és szállíthatók voltak.¹⁷ (13. kép)

A 18. század végétől sok kofferládát íves deszkákból, lécekből összeállított talappal láttak el.¹⁸ A 19. század egyszerű kofferládái csak ezzel a lábazattal készültek.¹⁹

Esztergált lábakon álló, erdélyi, bőrrel borított, fémráttát díszes veretes ládát csak egy, Orbán Balázs által készített felvételen ismerünk, eredetéről és hollétéről azonban nincsenek adatok.²⁰ (14. kép)

A gyergyószentmiklósi rézveretes láda belsejét – az alját, az oldalakat és a tetőt – a szélek keskeny pereméig nagy virágos, nyomott mintás vászon borítja. (4. kép)

13. kép. Kerek kofferláda, Németország, részlet

A vásznat úgy szabták be, hogy először végig fektették a láda alján, majd az éléknél elvágták. Az oldalakat borító anyagrészt néhány centiméteren ráengedték az aljra, így azok fedik egymást. A vásznat a faalaphoz ragasztották. A tetőn a vászonra rombusz alakzatokban 5–6 mm széles, szövött szalagot szögeltek.²¹ A baloldalon elhelyezett ládafiat belülről papír tapétával, kívülről a mintás vászonnal borították.

A vasas láda leírása

A láda felületét vasból készült virág applikációk borítják. Tetejét vaslemez pántok – a rezes ládához hasonlóan – két szélső, három-három mezőre osztott hosszanti sávra és egy nagy központi mezőre tagolják. Középen két oldalról bőségszarura emlékeztető motívumból kiinduló, egy szárból jobbra-balra kihajló, különböző többszirmű kerek virágok, tulipán, illetve, egyéb növényi díszítmények – makk, levelek – zárt koronás, kétfejű sasos címert ölelnek körül. A címer rézlemezről domborított,

¹⁶ Elsősorban az észak-nyugati – pl. az ammerlandi – területeken készült ládák. A kofferládák rendszerint menyasszonyi ládák voltak

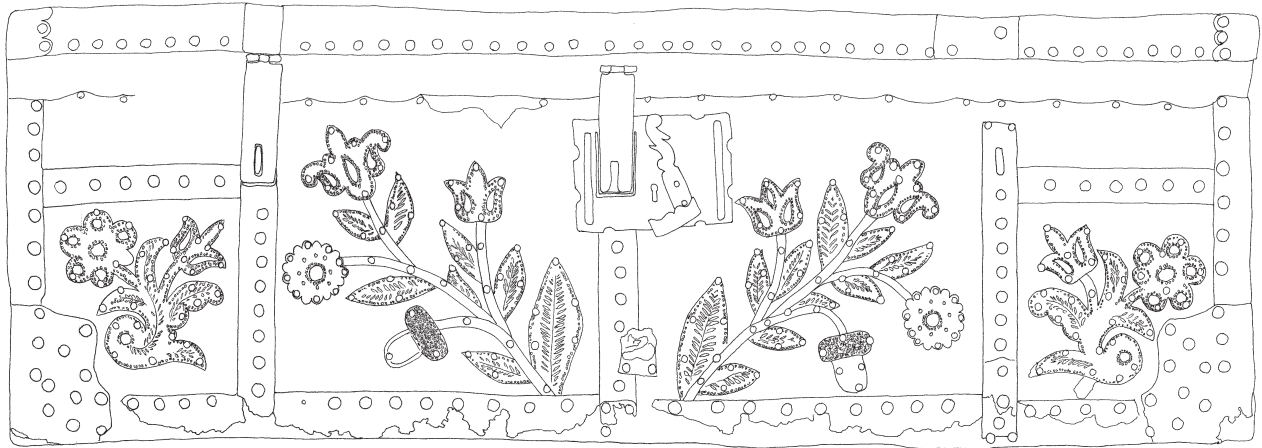
¹⁷ Magyarországi források említik, un. „tojogató” ládákat, mely, kifejezés vonatkozhatott a tető megoldására, vagy utalhatott a kereteken szállíthatóságra is. 1706-ból: „... Ket kűs tojogato ládát (Körispatak U, Pf.) Uzdisztpéter”. Erdélyi Magyar Szótörténeti tár VII. 757. o., 1737-ből: „Egy nagy fejár tolyogato Ládáb(an) vajjon egyj vas kemence fedelivel együtt (Brassó, ApLt. 5 Apor Péter inv.)” Erdélyi Magyar Szótörténeti tár VII. 757. o.

¹⁸ Ez a léctalapzat az angol bútórépítésben a 18. század végén már általános volt és jellemző lábázat kialakításává vált a biedermeier bútoroknak

¹⁹ F. W. Jaspers – H. Ottenjann: Koffertruhen. Volkstümliche Möbel aus dem Ammerland. In: Materialien zur Volkskultur nordliches Niedersachsen, 1982. 140. o.

²⁰ Orbán Balázs: Székelyföld képekben. Kriterion, Bukarest, 1971. 61. o. 92. kép

²¹ Az általunk vizsgált többi ládában is találtunk különböző alakzatokban felszögelte szalagokat, vagy azok nyomait

6. ábra. A gyergyói vasas láda homloklapjának díszítése (Demeter István rajza)

benne hiányos FK hiányos monogram, alatta külön kis réztáblán 1785-ös évszám áll. A korona betétei vörös bársonyból készültek. A két szélső sáv bal és jobboldali második mezejében rozetta helyett nap és holdábrázolás foglal helyet. A holdat apró, rézfejú szögekből kialakított csillagok veszik körül. (5. ábra) A vas rozettákat rézlevelekkel díszítették. A tető élére felszögelt vaspánt mindkét széle hullámvonalas kidolgozású. A tető elején az egykori porfogó fülre csak egy kis darabja és felszögelésének nyomai emlékeztetnek.

A láda homloklapja négy függőleges mezőre osztott, melyek közül a két szélső vízszintesen két részre tagolt. Az alsó mezőket ívesen hajló leveles száron tulipán, a két középső mezőt egymástól a zár alatt elválasztó vaspánttól jobbra és balra, kifelé hajló leveles szárra felfűzött két tulipán, egy kerek virág és makk díszíti (6. ábra). A tulipánok áttört szirmai alá zöldre, a virágok közepébe pirosra színezett bőrbetéteket helyeztek.

A láda oldalait egy-egy vízszintes és két, ahhoz ferdén illeszkedő pánt tagolja, a sarkokon egyszerű, díszítetlen sarokelemek vannak. A porfogó füleknél a bőrt leszögel-

ték, a szögsor közepénél a tető felé mutató háromszöget alakítottak ki.

A hátoldal beosztása az előlapéhoz hasonló, azonban díszítetlen.

A ládafeneket hosszában négy, keresztben öt vaspántal erősítették meg. A két hosszanti szélénél egy-egy vastagabb pánt is húzódik, melynek végeit felhajlították a láda rövidebb oldalaira.²²

A ládát nyomott mintás vászonnal bélelték. A tető belsőjén vékony szalagokból nyolcágú csillag mintát alakítottak ki. A papírtapétával bélelt ládafia teteje sallangminta szegélyű bőrral borított, közepére egyszerű kulcslyukpajzsot szereltek (5. kép).

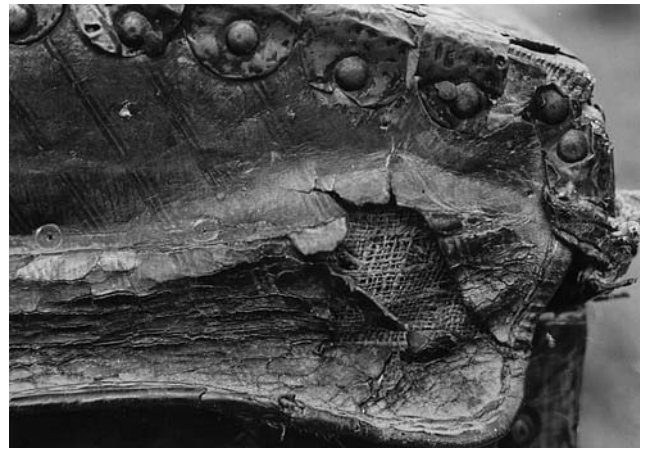
A gyergyószentmiklósi ládák restaurálás előtti állapota

A rezes láda

A láda teljes felülete, különösen a tető igen poros és szennyezett volt. A rézlemezek és a bőr közé 2–3 mm vastag, megkeményedett szennyeződésréteg rakódott. (15. kép) A bőr besötétedett, kiszáradt, a porfogó fülek töre-

15. kép. Sérült, hiányos, szennyezett rézlemez a tetőn

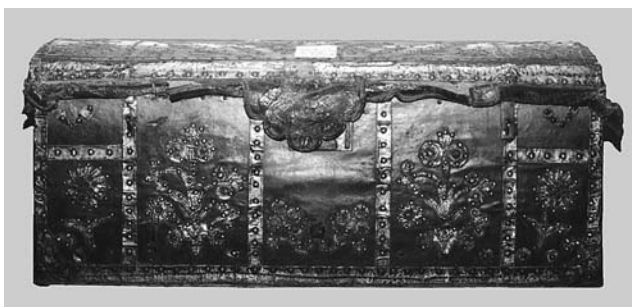

16. kép. A repedezett, hiányos bal oldali porvédő fül

²² Ezek lehetnek későbbi megerősítések is

17. kép. A részben leszakadt jobb oldali porfogó fül

18. kép. A rezes láda homloklapra lógó, hiányos porvédő füle, a nem megfelelő helyre visszavarrt leszakadt darabokkal

dezetté váltak. A rézlemez szalagok megnyúltak, alattuk a bőr meghullámosodott. A fém díszítményekből és pántokból le- illetve kitördeltek darabok és elvesztek. A bőrborításon elsősorban a domborított felületeken keletkeztek hiányok. A porfogó fülek sérültek, megkeményedtek, bőruk megrepedezett, a két oldalfülben kisebb hiányok keletkeztek (16. kép). A bal oldali fül a leszorító rézpánt alól, a hátsó sarok felől egynegyed rész területen kiszakadt (17. kép). Legnagyobb mértékben az előlapra lógó porvédő sérült. Igen hiányos volt, a megmaradt de leszakadt darabjait nem a megfelelő helyekre varrták vissza. (18. kép)

A láda faanyagában kisebb repedések és kitörések, keletkeztek. A fedélnek az aljra illeszkedő pereme hosszában több helyen behasadt. Rovarkárosítás nyomai csak a rövid oldalakon látszottak.

A nyomott mintás vászon bélés piszkos, helyenként hiányos volt, az aljon és a széleken felvált a faalapról. A ládafia teteje elveszett (19. kép). A ládafiát borító tapéta poros, szennyezett volt. A titkos fiók eltakarására szolgáló deszka egykoron kettétört, a tapéta elszakadt. A törést egy kézírásos levél darabjával javították, ragasztották össze.

A vasas láda

A vasveretes láda részben a vaslemezek korródálása, részben a vaskorróziós termékeknek a bőrre kifejtett

19. kép. A belül papírtapétával, kívül vászonnal borított ládafia

káros hatása miatt sokkal rosszabb állapotban volt, mint a rezes láda. A vas díszítmények nagymértékben korrodálódtak, törékennyé váltak, különösen a láda oldalain alul körbefutó pántok. (20. kép)

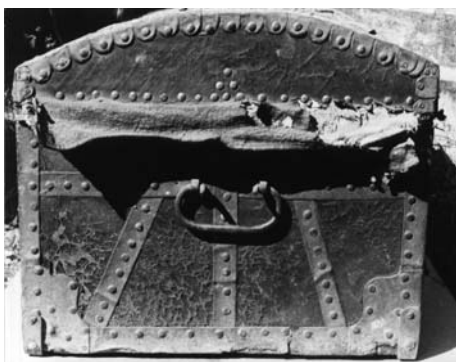
A fenékre szegelt vaspántok a korrózió következtében meggyengültek egy részük letört és elveszett. Feltevésünk szerint a vas applikációk ónozottak voltak, ezt az elvégzett anyagvizsgálat igazolta,²³ igaz, hogy csak a minták hátoldalán sikerült az ónbevonat maradványait kimutatni.

A vaskorróziós termékek hatására a ládát borító bőr megkeményedett, berepedezett, felgyüremkedett, törékennyé vált. A vasalások mentén szinte mindenhol elszakadt, felemelkedett a fafelületről, szakadozott és hiányos volt. A tetőn egyes díszítményeket – a sasok, a hold, a bőségszarura emlékeztető motívum, a korona és a tulipánok betétei, valamint a monogram alatti rész – domborítással hangsúlyozták. Ezeknél – mind a fémek, mind a bőr esetében – papír alátömést alkalmaztak. A felszakadt bőr illetve fém alatt a papír is sérült. A korona egyik bársony betéte teljesen lekopott a másik hiányzott. A tulipánok és virágok betétei részben elvesztek, a meglévők anyaga és színe a szennyeződéstől felismerhetetlen volt.

20. kép. A gyergyói vasas láda korrózió következtében kitördelzett, hiányos pántjai

²³ A vizsgálatokat dr. Járó Márta vegyész és dr. Tóth Attila fizikus végezték csepelemzéssel illetve elektronsugaras elemeléssel

21. kép.
A vasas láda
jobb oldali por-
védője restaurá-
lás előtt

A tető elején lévő porvédő fül teljes egészében megsemmisült. A jobb oldali porvédő bőrnek egyharmada hiányzott, a vászon alábélelés és a szegőbőr azonban megőrizte a fül formáját (21. kép).

A bal oldali porvédő fül öt darabra szakadva, hiányosan lógott alá (22. kép). A hátoldal bőrborításából csak pár tenyérnyi darab maradt meg, az is igen rossz állapotban.

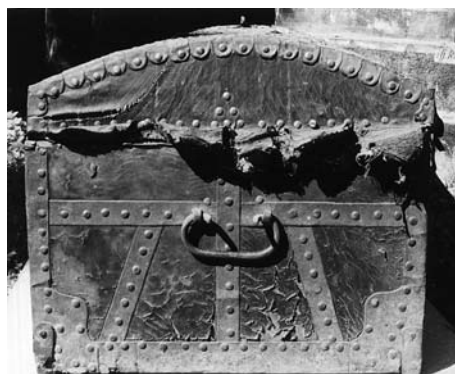
A ládák restaurálása

A ládák első megtekintésekor nyilvánvaló volt, hogy hosszas és összetett restaurátori beavatkozást igényelnek. Ezért felajánlottuk, hogy pályázati úton megteremtjük annak feltételeit. A Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával 2000-ben megvásároltuk a restauráláshoz szükséges anyagokat. A ládákat szerettük volna Budapestre, megfelelően felszerelt műhelybe szállítani ez a terv azonban – nem a román hatóságok hibája miatt – sajnos nem valósult meg. Így a restaurálást több szakaszban, Gyergyószentmiklóson valamint Székelyudvarhelyen végeztük, ezért az eredetileg egy évre tervezett munka elhúzódott és csak 2004-ben sikerült befejezni.²⁴

A rezes láda restaurálása

Tisztítás

A tárgy tisztítását a rézlemezek alá berakódott vastag szennyeződés eltávolításával kezdtük. Amennyire a bőr és a fém közötti rések engedték fa- és fémeszközökkel ki- kapartuk a lerakódásokat, majd felporszívóztuk. Ezután az összes bőrfelületet Tikky vinilradírral²⁵ végig radíroztuk.

22. kép.
Az öt darabra
szakadt,
töredékes bal
oldali porvédő
fül

A radír maradványokat szintén porszívóval távolítottuk el.

A réz díszítményeket, a ládáról való lebontásuk nélkül, eredeti helyükön, a körülöttük lévő bőrfelületek letakarása mellett, mechanikusan tisztítottuk. Az erősebben szennyezett illetve korrodált részeket gyenge citromsav oldattal kezeltük²⁶, majd többször desztillált vizes vattával áttöröltük és hajszárítóval szárítottuk. A beavatkozás után újra végig porszívóztuk a bőr felületeket.

A bőr kezelését a száraz tisztítás után likker oldatokkal folytattuk. Három likkert alkalmaztunk: a Szalay Zoltán féle tisztító keveréket²⁷, a készen vásárolható német Maroquin emulziót²⁸ valamint a Bőripari Kutató és Fejlesztő Kft.-ben, a korábbi években kikísérletezett szilikonos bőrtisztító folyadékot²⁹. Azt tapasztaltuk, hogy az első, magas zsiralkohol-szulfát tartalma miatt főleg a felületi szennyeződést oldotta, a második inkább puhította a bőrt, míg a harmadik a bőrfelület kopottságának látszatát csökkentette.

A hiányzó bőrbetétek pótlása

A tisztítás után vált láthatóvá, hogy a fémvirágok közepében megmaradt bőrbetétek piros illetve zöld színűek. Ekkor derült ki, hogy a homloklap két szélső mezőjében lévő egy-egy többszirmú virág betétei nem bőrből vannak, hanem zöld selyemmel borított tárcsa alakú lapot helyeztek a fém applikáció alá.

A bőrbetétek közül mind a fedélen, mind az előlapon több hiányzott, ezeket vékony, növényi cserzésű kecskebőrrel pótoltuk. Ugyanígy jártunk el a korona középső mezője és a monogram alatti, papír-tömítéssel domborított hiányos bőrfelületek pótlásainál is. (23–24. kép)

²⁴ A tisztítási feladatokban Lukács Mária és Kémenes Kinga gyergyószentmiklósi, a papírrestaurálásban Benedek Éva csíkszeredai, a bőrborítás és a fém applikációk restaurálásában Károlyi Zita és Demeter István székelyudvarhelyi kollégák vettek részt. Köszönjük, hogy munkánkhoz igazodva rendelkezésünkre bocsátották a Haáz Rezső Múzeum teljes restaurátor műhelyét

²⁵ Kénmentes radír. Gyárja: Rotring Germany, különböző méretekben kapható a papír-írószertboltokban

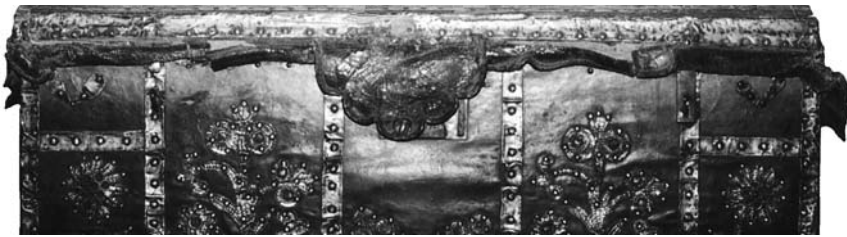
²⁶ 4%-os citromsavoldat + 2g/liter zsiralkohol-szulfonát + tiokarbamid meleg oldatába mártott vattával tisztítottuk

²⁷ 1 l víz, 50g lanolin, 150g zsiralkohol-szulfát (vagy szulfonált pataolaj), 100g pataolaj és 3 g óleum thimi (helyette 1–2% más fertőtlenítőszer pl. Sterogenol, Preventol CMK, kakukkfűolaj) ld. Szalay

Zoltán: Díszítetlen bőrtárgyak restaurálása és konzerválása. Múzeumi Műtárgyvédelem 3. 1976. Bp. MRMK. Szerk. Járó M. 81. o

²⁸ Anionos zsírozószer, szintetikus bázisú zsírsavakat, gombaölő szert és emulgeátorokat tartalmaz. Fényvédő hatású, ellenáll a savaknak, lúgoknak és ásványi sóknak. Az emulzióban lévő szorbit és F-karion, illetve hatértékű alkohol a stabilizáló hatás mellett a bőr számára a környezet páratartalmától függetlenül biztosítja a szükséges nedvességretentációt. Gyártja: Maroquin D-60385 Frankfurt am Main; magyarországi forgalmazója: Csorba László, Bp. Tel.: +36 20 9158–601

²⁹ Különféle telítetlen zsírsavak glicerinnel észterezve alkáli-lauril-szulfát tenziddal stabilizált olaj/víz típusú emulziója. Gyártó és forgalmazó: BIMEO Vizsgáló és Kutatófejlesztő Kft., 1047 Budapest, Baross u. 39., Tel.: +36 1 369–6251

29. kép. A hiányos, több darabra szakadt és helytelenül összeállított első porvédő fül

30a. kép. A nem megfelelő helyre visszavarrt sarokelem vászonnal bélelt belső oldala

30b. kép. A lebontott sarokelem

31. kép. A porvédő fül a középső ötkaréjos elem lebontása és a sarokelem helyére rögzítése után

32. kép. A hiányzó sarokelem pótlása a lebontott elem alapján

A porvédő fülek restaurálása

A bőr restaurálásánál a legnagyobb feladatot a két réteg vászonnal bélelt porvédő fülek jelentették.³⁰ A két rövidebb oldalon sérülten ugyan, de alakjukat megőrizve megmaradtak. Ezek hiányait kétféleképpen pótoltuk. Vagy úgy, hogy egy, az eredetinel vékonyabb növényi cserzésű bőrrrel alátámasztottuk, majd egy újabb, megfelelő vastagságú bőrből élbe pótoltuk. Vagy az eredetinel kissé vastagabb bőrt alkalmaztunk a kiegészítéshez és az illesztéseknél 2–3 milliméternyi alálapolással az eredetihez vékonyítottuk. Hogy mikor, melyik megoldást választottuk, azt a hiány mérete, milyensége és hozzáférhetősége határozta meg. (25–28. kép)

A restaurálás megkezdése előtt az elülső porvédő fül alig tűnt hiányosnak. Alaposabb vizsgálat után azonban kiderült, hogy eredetileg szélesebb volt, csak a használat so-

rán a le-leszakadozó darabokat mindig feljebb varrták. A fül nagyobb méretét bizonyította, hogy takarásában világosabb maradt a homlokklap bőrborítása. Ezért az utólagosan a tető széléhez szegezett és összevarrt darabokat lebontottuk, az összeillő részeket egymáshoz illesztettük és vászonnal alátámasztva rögzítettük. (29-33. kép) Az ötkaréjos, mintás, középső töredéket a láda közepén a peremhez szögezték fel, ez eredetileg sokkal lejjebb helyezkedett el. Helyét a porvédő fülben a már összeillesztett egyéb darabok által kiadott ív és a láda előlapján látható világosabb folt alapján állapítottuk meg. A karéjos töredék és a perem közötti részt pótoltuk, ehhez az eredetinek megfelelően, két vászonnal alátámasztott bőrt alkalmaztunk, melyet a karéjnál a töredékhez élbe ragasztottunk. A láda pereménél a fémlap is fogó szegecselést megbontottuk, és a bőrt – mint eredetileg is volt – a lehajló rézlemez alá csúsztattuk, majd a régi szegecsekkel rögzített-

33. kép. A rezes láda restaurálás után a rekonstruált homlokoldali porvédő füllel

³⁰ Ez a legszembetűnőbb károsodás a többi általunk vizsgált ládánál is. A porvédő fülek vagy teljesen hiányoznak, vagy nyomokban maradtak meg, három láda esetében restaurálhatók. (ld. a táblázat képeit)

tük. A porvédő fül alsó szélét az eredetinek megfelelően kéttűs varrással szegtük be. A bőr ragasztásához Planatol BB Superior, poli(vinil-acetát) alapú vizes diszperzió³¹ és keményítő 5:1 arányú keverékét használtunk.

A réz díszítmények kiegészítése

A fém díszítmények hiányait csak ott pótoltuk, ahol az egyértelműen lehetséges volt. Így nem egészítettük ki a monogram csonka betűjét, mert az a maradványok alapján akár I, akár J betű is lehetett. Kiegészítéseket alkalmaztunk a rézpántoknál, a sas bal szárnyánál valamint a kard vaslemezéből készült pengéjénél. (24. kép) A réz applikációk hiányainak alakját pauszpapírra átrajzolva a pótlásokat megfelelő vastagságú rézlemezéből vágtuk ki. A vékony lemezek élbe illesztése lehetetlen volt, ezért a kiegészítéseket nagyobbra készítettük és alálapolással illesztettük az eredetihez. Nehézséget okozott a fémkiegészítések rögzítése, mert a ládára applikált lemezek hátoldaláról nem lehetett teljesen eltávolítani a szennyeződések és a korróziós réteget, így nem sikerült zsírmentes, illetve fémtiszta ragasztási felületeket kialakítani. További problémát jelentett a ragasztandó felületek nehéz hozzáférhetősége miatt, azoknak a ragasztáshoz szükséges megfelelő összenyomása.³² A fémek ragasztásához Uverapid és UHU Endfest epoxi ragasztókat használtunk.³³

A fém felületeket acetonos zsírtalanítás után védőbevonattal – acetonnal és toluollal 1:1 arányú keverékében oldott Paraloid B72 5%-os oldatával³⁴ – láttuk el, a bőr felületeket Maroquin bőrvazelinnal³⁵ puha flanel anyag segítségével dörzsöltük be.

A fa részek ragasztása

A ládafia, az egyik oldalán vászonnal a másikon papírral borított előlapja korábban kettétört. Javításakor a papíros oldalon a törésvonalat átfedve egy kéziratossal felváltva felszabdalt csíkjával rögzítették.³⁶ (34–35. kép) Ennek lebontása után a törés mentén a falapot szétnyitottuk, majd Palma Fa express ragasztóval³⁷ összeragasztottuk.

A láda faanyaga elsősorban a több darabból összeállított íves tetőnek az aljra csukódó pereménél sérült. Ennek töréseit, a kisebb lehasadásokat szintén a poli(vinil-acetát) alapú ragasztóval ragasztottuk.

Az oldalakon tapasztalt rovarkártétel nyomok nem aktív fertőzéstől származtak, így ezeket nem kezeltük.

A textilbélés restaurálása

A ládabelső bélő színes vászon anyagot kémleletes porszívózással után vizes-szerves oldószeres emulzióval³⁸ tisztítottuk. A hiányokat hasonló szövésű, minta nélküli vászonnal pótoltuk. Az új vásznot kifőztük, majd tealével színeztük. A kiegészítéseket nagyobbra hagytuk, hogy egyben a meggyengült szélek alátámasztásul is szolgáljanak és varrással rögzítettük az eredeti vászonhoz. A sarkokban és a láda éleinél felváltó vásznot keményítővel rögzítettük a fához. A ládatető belsejében, a keskeny szövött szalagot a szakadásoknál összevarrtuk és kis félgömbfejú szögekkel rögzítettük. A szalag hiányzó szakaszát nem egészítettük ki. (36. kép)

Nem pótoltuk a porfogó fül középső ötkarjós darabjáról elvesztett bőr szíjat, amely eredetileg, a homlokoldalon megmaradt rövidke szíjon lévő vas csathoz kapcsolódott. Nem rekonstruáltuk a baloldali egyszerű lakatpántot sem, bár a jobboldali alapján ez lehetséges lett volna. A restaurálásnál arra törekedtünk, hogy csak azokon a helyeken végezzünk kiegészítéseket, ahol a tárgy stabilizálása – a későbbi sérülések forrásainak megszüntetése – és egységes megjelenése azt megkívánta. (37. kép)

A vasas láda restaurálása

A fémveretek tisztítása

A vasveretes láda restaurálását is a fém díszítmények tisztításával kezdtük. Önbevonat maradványait csak az applikációk belső oldalán sikerült kimutatni, ezért felteleztük, hogy az a külső oldalon megsemmisült, így a vas- korróziós termékeket kis kézi csiszológéppel távolítottuk el, folyamatos porszívózással. Az elszívást egészségvédelmi okokon túl azért tartottuk fontosnak, hogy az amúgy is igen rossz állapotú bőrről a finom korrózió port azonnal eltávolítsuk. A mechanikus tisztítás után a fémekeket RO55 rozsdoldó és átalakító szerrel, a zár mozgó alkatrészeit Ballistol fegyverolajjal kezeltük.³⁹ Sajnos a sok helyen nagyon elvékonyodott, át-átlyukadt lemezek hátoldalához nem lehetett hozzáférni csak

³¹ Kapható a grafikai és nyomdaipari termékeket forgalmazó boltokban

³² Tökéletes ragasztást nem minden esetben sikerült elérnünk, annyira azonban mégis elegendőnek bizonyult, hogy a fémkiegészítések erősebb mozgásra sem mozdulnak el a helyükről

³³ Uverapid 5 és Uverapid 20, epoxi alapú ragasztó műgyanta, gyártja: Uvesz Kft. 1151 Budapest, Dal u. 4/b Kapható háztartási és vegyszerboltokban. UHU Plus Endfest oldószermentes lineáris epoxigyanta, a két komponens keverési aránya 1:1, kötési idő 10 óra. Gyártja: Beecham Markennartikel AG 9403 Goldach. Kapható: pl. a Tip-top ragasztóboltban, Budapest, IX. ker. Liliom u. 22.

³⁴ Metil-akrilát, etil-metakrilát kopolimer. Gyártja: Rohm & Hass, Philadelphia, PA 19105, USA. Beszerezhető a különféle restaurátori anyagokat árusító üzletekben, Budapesten, pl. a Művészellátó boltban, VI. ker. Nagymező u., a Szép Mesterségek Restaurátor kft. üzletében: VIII. kerület Baross u. 41. stb.

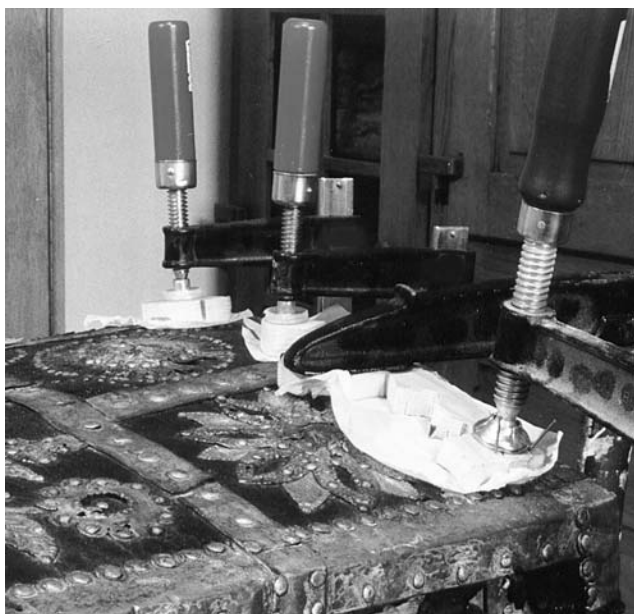
³⁵ Tiszta, savmentes, színtelen, a környezeti hatásokkal szemben védő ásványi zsír. Viaszt nem tartalmaz, a bőr pórusait nem tömi el. Gyártja: Maroquin D-60385 Frankfurt am Main; magyarországi forgalmazója: Csorba László, Bp. Tel.: +36 20 9158-601

³⁶ A levéltöredéket Benedek Éva restaurálta

³⁷ Poli(vinil-acetát) alapú diszperziós ragasztó. Gyártja: Henkel Ragasztástechnika, Budapest-Vác. Tel.: +36 27 314-835. Háztartási és vegyszerboltokban kapható.

³⁸ Perklór-etilén és víz 1:2 arányú keveréke. 100 ml-hez 1–2 g zsíralkohol-szulfátot adagoltunk

³⁹ Ballistol fegyverolaj spray. Gyártó: F. W. Klever Chem.-Pharm Fabrik D-8311 Aham. Ismertetője szrint, mely az összetételét nem tartalmazza a bőr és a faanyagokat nem károsítja, sőt ápolja és védi. Az RO55 összetétele: 18–20% foszforsav, kationos felületaktív anyag, inhibitor. Gyártja: Claudia Ipari Rt. Szombathely. Tel.: +36 94 505-645. Háztartási és vegyszerboltok forgalmazzák.

40. kép. A felvált bőrborítás visszarakasztása a fém applikációk formájának megfelelőre vágott faelemek segítségével

a szakadások és hiányok mentén, ahol a ládára szögelt vas díszítő elemek felváltak. (38–39. kép)

A bőrborítás tisztítása és kezelése

A vaskorróziós termékek hatására megkeményedett, berepedezett, törékennyé vált marhabőr tisztítását a rezes ládához hasonlóképpen az ismertetett likkerekkel végeztük, azonban ezek a puhításához nem voltak elegendők. Ezért a megkeményedett, zsugorodott bőrt 30%-os vizes glicerinnel nedvesítettük, majd szikkasztás után tercier-butilalkohol, laurilalkohol és pataolaj keverékével kezeltük.⁴⁰ Ennek hatására többszöri áttörlés, illetve tamponálás után meglágyult. Kisimításához és szárításához a vasalások közötti területeknek és a bennük lévő motívumoknak megfelelő alakú rétegezt lemez lapokat vágunk. A bőr és a falemezek közé szívópapírt helyeztünk, és szorítókkal, illetve súlyozással nyomtuk vissza a felfületre. (40. kép)

Száradás után a bőrt a már említett poli(vinil-acetát) alapú ragasztóval rögzítettük a faalaphoz. Azokon a helyeken, ahol a bőr felgyüremkedett, de nem szakadt el, nedvesítés után egy-egy berepedés mentén éles szikével felváltuk és így juttattuk alá a ragasztót, majd csonttal kisimítottuk, és lesúlyozva szárítottuk. (41–44. kép)

A láda két rövidebb oldalán megmaradt porvédő füleken, több napos nedvesítésre volt szükség, hogy a bőr alakítható legyen. Ezeken már megindult a bőr lebomlása és szárítás után is kicsit nyálkás tapintású maradt a felületük. A nedvesítés azonban elengedhetetlen volt, mert e nélkül az összegyűrődött, kemény bőr kiegészítése elképzelhetetlen lett volna. A kiegészítést nemcsak esztétikai okokból, hanem elsősorban a tárgy anyagának állag-

41. kép. A felhólygosodott bőrborítás

42. kép. A hólyag repedés menti felvágása

43. kép. Ragasztó bejuttatása a bevágás mentén

44. kép. A bőr lesimítása ragasztás után

megóvása céljából tartottuk fontosnak, mert a fedél éleinél a vaslemez alá erősített fülek több darabra szakadtak, maradványaik alátámasztás, kiegészítés nélkül további sérüléseknek voltak kitéve.

⁴⁰ 1500 ml tercier-butilalkohol, 18 g laurilalkohol és 10 g pataolaj

24. kép. A rezes láda teteje a bőr és a fémdíszítmények kiegészítések után

23. kép. Bőrkiegészítések a monogram körül

25. kép. A bal oldali porvédő fül kiegészítés közben

26. kép. A bal oldali porvédő kiegészítési színezés előtt

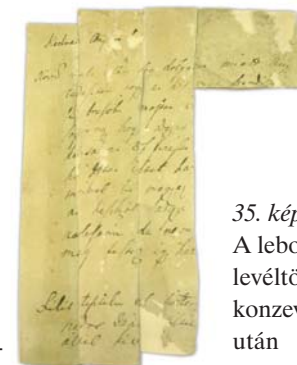
34. kép. A ládafia kéziratos levéllel megerősített előlapja

27. kép. A láda jobb oldala restaurálás után

28. kép. A bal oldali porvédő fül restaurálás után

35. kép. A lebontott levéltöredék konzerválás után

36. kép. A restaurált belső textil-borítás

37. kép. A rezes láda teteje és hátoldala restaurálás után

38. kép. A gyergyói vasas láda teteje restaurálás előtt

39. kép. A ládatető tisztítás közben

49. kép. A restaurált láda teteje és hátoldala

52. kép. A restaurált láda, az első porvédő fül nem került pótlásra

45. kép.
A hold motívum
restaurálás előtt

46. kép.
Bőrpótlás a
holdmotívum körül

47. kép.
A kiegészített bőr
és fémdíszítmény

50. kép.
A restaurált jobb
oldali porvédő fül

51. kép.
A láda bal oldala
restaurálás után,
a részben rekonstru-
ált porvédő füffel

48. kép. A szinte teljesen megsemmisült bőrborítás a láda hátoldalán

A bőrborítás hiányainak pótlása

A vasas láda borításának hiányait is növényi cserzésű bőrrel, élbe illesztéses módszerrel pótoltuk. (45–47. kép) A hiányok alakját a fedélről átlátszó fóliára árajzoltuk, majd kivágtuk. A fóliamintákat a megfelelő vastagságú bőrre helyeztük és körbevágtuk. A bőrkiegészítések hátoldalát esetenként serfeltük, és szike segítségével illesztettük a helyükre. A pótlásokat részben ragasztás előtt, részben ragasztás után a környezetnek megfelelően bőrszínezékekkel megszíneztük. A holdat ábrázoló fém díszítmény alá töltött papír, a vaskorróziós termékek hatására szinte teljesen tönkrement, ezt savmentes papírral helyettesítettük. A láda hátoldalán a borítás 90 százaléka hiányzott. (48. kép)

A megsemmisült bőrfelületeket pótoltuk, oly módon, hogy a töredékeket a pótlásba beágyaztuk. (49. kép)

A virágmotívumokba vékony festett bőrbetéteket tetek. Ezeket a likkerekén kívül dimetil-formamiddal tisztítottuk, így előkerültek illetve élénkebbé váltak a piros és zöld színek.

A porvédő fülek restaurálása

A jobb oldali porvédő fül egyharmada hiányzott, megmaradt azonban az alábélelő vászon és a fület szegélyező bőrszalag. Ezek alapján szabtuk ki a hiányzó bőrfelület pótlását. A bal oldali porfogót a helyreállított jobb oldali alakja alapján egészítettük ki. (50–51. kép)

A pótlásokat a későbbi sérülések megelőzése miatt végeztük. Nem rekonstruáltuk azonban az elülső, hosszanti porfogó fület, mivel az egy kis darabka kivételével teljes egészében hiányzott, továbbá alakjára – bár a bőrborítás a homloklap felső harmadán, ahol valamilyen a porvédő takarhatta világosabb volt – nem utalt semmilyen határozott nyom. (52. kép)

A fémrátétek kiegészítése

A fém díszítmények egy része a korrózió következtében kitért, elveszett. A vas applikációk kiegészítését horganyzott vaslemezből készítettük el. Alálapolással illesztettük és a megmaradt, illetve új szegecsekkel szegeltük a faalaphoz. A pótlások színben eltértek az eredetiektől,

ezért Paraloid B72 2 %-os, aceton toluol 1:1 arányú oldatába kevert grafitporral vontuk be felületüket. (45–47., 49. kép)

A vas rozettákat rézlevelekkel díszítették, melyek közül nagyon sok hiányzott. A megmaradt darabok alapján rézlemezből készítettük el a pótlásokat, melyeket a fához rézszegekkel, a töredékekhez – alálapolással – epoxigyantával rögzítettünk.

A ládatető közepén lévő kétféjű sasos, zárt koronás címer és a közepén lévő monogram szintén rézlemezből készült. Az egyik betűje töredékesen maradt meg, azonban a szögecsék alapján megállapítottuk, hogy eredetileg F betű volt és így a többi hiányzó résszel együtt ezt is kiegészítettük. (53–54. kép) A rézpótlások felületének megmunkálásához megfelelő szerszámokat készítettünk és azokkal ütöttük be a díszítéseket a lemezbe. Az elveszett szegecsfejeket is így alakítottuk ki.

A ládabelső kezelése

A ládat béléző nyomott mintás vászon mind a fedél, mind az alj deszkáinak széleinél felvált a faalaptól. (55. kép) A homloklap belső oldalán, a zár körül nagyobb szakaszokon hiányosan és kirojtosodva lógott alá. (56. kép) Az aljon igen meggyengült, elvékonyodott, több helyen kilyukadt, hiányos és foltos volt. (57. kép) Az igen szennyezett textilt a rezes láda béléséhez hasonlóan kezeltük, a vegyszeres tisztítást azonban többször meg kellett ismételnünk. Így sem sikerült a – valószínűleg másodlagos használatból eredő – zsíros foltokat mindenhol eltávolítanunk. Az aljon és az oldalakon a vásznat felbontottuk a faalapról és a meggyengült részeket a mintás anyag alapszínéhez hasonló színűre színezett egyszerű vászonnal alátámasztottuk. Az alátámasztó vásznat helyenként keményítővel a faalaphoz ragasztottuk, majd hozzáöltöttük a ládat béléző textilt. A hiányok környezetében a felbontott borítás alá csúsztattuk a kiegészítendő területnél nagyobbra szabott vászonnévelést, majd az előbb ismertettek szerint jártunk el. A deszkaszéleken felvált anyagot szintén keményítővel ragasztottuk vissza. A fedélbelső, több helyen leszakadt csillag alakzatú szalagdíszét a helyére visszazögelgettük. (58. kép)

A ládafia papírborítását száraz tisztítás – radirozás – után vízzel hígított Planatol BB Superior ragasztóval rögzítettük vissza. A ládafia teteje bőrrel borított, ezt Maroquion emulzióval tisztítottuk. A borítás és a sallangdísz apróbb szakadásait és felválásait szintén Planatollal ragasztottuk.

Kutatás

A gyergyószentmiklósi ládák restaurálásával párhuzamosan kutatásokat végeztünk a magyarországi múzeumokban és Erdélyben fellelhető bőrrel borított, réz vagy vas applikációkkal díszített ládák volt tulajdonosainak, a tárgyak használatának, készítési helyének, és készítőinek meghatározására. Az eddig ismert, illetve publikált darabokon túl három további fémrátétes díszes ládat

55. kép. A nyomott mintás vászonnal béelt ládabelső restaurálás előtt

53. kép. A hiányos FK monogram és a sérült papírtöltés

54. kép. A kiegészített monogram

58. kép. A láda belsejét borító restaurált textil

56. kép. A zár körül leszakadt, hiányos, ki-rojtosodott vászon

57. kép. A lyukas, hiányos, szennyezett vá-szonbélés az aljban

találtunk. Egyet, amely 1776-ban készült, réz applikációs, a Magyar Nemzeti Múzeumban, két további darabot Erdélyben, egy 1768-as datálású vasverettest marosvásárhelyi magánygyűjteményben és egy 1777-ből származó réz-rátéttest a szamosújvári örmény plébániatemplomban. (ld. táblázat 3., 5., 6. ládák)

Az általunk megvizsgált 12 láda⁴¹ egy kisebb, szőrös bőrrel bevont kivételével (ld. táblázat 8.) közel azonos méretű. Erdélyből származnak, nagyobb részük azokról a helyekről került elő, ahova a 17. század közepén és a 18. század elején örmény lakosság telepedett le.⁴² A családnevek, múzamba kerülésük körülményei vagy őrzési helyük alapján biztosra vehető, hogy a táblázat szerinti 2., 5., 6., 9. és 10. számú ládák örmény eredetű családoké voltak.

Az 1600-as évek közepén Erdélybe betelepült örmények 1680-ban I. Apaffi Mihálytól pártfogó iratot kaptak „... Thorda vármegyében Petele nevű Falunkban szállást tartó kereskedő Örményeknek részéről kegyelmesen annuáltunk arra, hogy birodalmunkban mindenütt, minden városokban, falúkbán és bármely helyeken is minden sokadalmaiban és vásárokon szabados kereskedésök lehessen, magok készített bőrnemű és egyébféle árú marháikkal minden bántódások nélkül kereskedhessenek.... Minek okáért felül megírt minden Rendbéli Híveinknek kegyesen és igen serio parancsoljuk, hogy..... abban őket személyekben és javakban megháborítani vagy károsítani semmi színek alatt ne merészeljék.”⁴³

Orbán Balázs így látja a 19. század derekán a gyergyói örményeket. „Cameniknek ostromakor a törökök a Moldvába települt örményeket elűzvé, s üldözvé I. Apaffi Mihály fejedelemsége alatt 1668-ban Székelyföldre menekültek⁴⁴. Itt szívesen fogadtatva, Gyergyószentmiklóstra és Szépvízre települtek. A tevékenységhez szokott s kereskedelmi szellemet kifejtett nép, nálunk hamar kiépülte veszteségeit és felvirágzott. Az első telepek kedvező helyzete még másokat is édesített ide. Ekként keletkezett a nagy előjogokkal felruházott Szamosújvár és Erzsébetváros. Szépvíz sokadalmaikkal és hetivásárokkal bíró falu csak, pedig téres piacán több emeletes ház és bolt, s élénk kereskedelmi forgalom, mit az itt lakó és vállalkozó szellemű örmények idéznek elő”⁴⁵

A marháival, „bécsi portékával”, ipari cikkekkel és terményekkel való kereskedés mellett az örmények elsősorban tímársággal foglalkoztak. A kordován és szattyánbőr kikészítés módját magukkal hozva jól jövedelmező iparágat alakítottak ki.

A tímárság, és az azzal rokon mesterségek a 18. században az örmény iparosok és kereskedők tevékenysége nyomán lendült fel Gyergyóban is.

Gyergyószentmiklóson már 1709-ben említik a Tímárok Céhét vagy Társaságát. 1716-ban a széki biztosok kilenc tímár, két tarisznya- és erszénycsináló örmény családot regisztrálnak. Számuk rohamosan emelkedik. 1735-ben már 77 örmény családfőt találnak, akik állat- és bőrkereskedéssel, tímár, mészáros, csizmadia, takács szabó- vagy szűcsmesterséggel foglalkoznak. Nem egy közülük két mesterséget is űz. „Lukács Miklós szarvasmarhákat és kikészített bőröket árul, de ugyanakkor tímár is. Karácsony Lukács bőrökkel, lovakkal és vasneműekkel kereskedik. Gergely Isák tímár és egyben mészáros is”⁴⁶.

A tímár céh szigorúan szabályozta tagjainak gazdasági és társadalmi életét. A gyergyói és szamosújvári örmények között egyezség határozta meg a bőrök készítését, értékesítését. Míg 1756-ban Debrecenbe a szamosújváriak 600 köteg, addig a gyergyószentmiklósiak 1000 köteg bőrt szállíthattak. Egy kötegben hat darab kordovánnak kikészített bőr, közülük négy piros és kettő fekete színű volt. A 18. század végén már 160 tímár működött Gyergyószentmiklóson, közülük huszan kordovánkészítők.⁴⁷ Azon veres kordoványt, amely országszerte híres, a gyergyószentmiklósi tímárok készítették, titokban tartott mód szerint.⁴⁸

Nemcsak a tímárok, hanem mások is űztek egyszerre több mesterséget. Tarisznyás Márton szerint Gyergyóban: „Több példa van arra, hogy a hivatásos kovácsok a kovácssággal párhuzamosan más mesterséget is űztek. Volt aki, „mint lakatos, kovács és asztalos is dolgozott.”⁴⁹

Elképzelhető tehát, hogy az általunk restaurált bőrborítású réz és vasveretes ládákat nem külön-külön mesterek készítették. Elég volt, hogy a kovács a tímártól megvegye a kikészített bőrt, és mint asztalos elkészítse a faládát. Majd a bőrrel együtt az előre kivágott fém szalagokat, díszítményeket felszögezze a ládákra, amelyeket megrendelésre készített. Hogy a megrendelők vagyonos, sokat utazó emberek voltak, vagy örmény kereskedők, akiknek úti kellékei közé tartoztak a különféle úti vagy kocsiládák, melyek sokszor vas- vagy rézveretesek voltak,⁵⁰ még eldöntendő kérdés. Mint ahogy az is, hogy a bőrborítású, díszes applikációjú ládák elsődleges felhasználásukban menyasszonyi vagy úti ládák lehettek esetleg mindkét célra készültek hasonló darabok.

⁴¹ Az Orbán Balázs által fotózott láda mérete a fénykép alapján nem állapítható meg pontosan, de valószínűleg a nagyobbak közé tartozik

⁴² Gyergyószentmiklós, Szamosújvár stb.

⁴³ Szongott Kristóf: Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz írásban és képekben. Szamosújvár. Todorán Endre Aurora könyvnyomdája. 1893. 28–29. o.

⁴⁴ más források szerint 1672-ben. Ld. Szongott Kristóf id.m.: 28. o.

⁴⁵ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. Pest, 1869. II. kötet, 74–75. o.

⁴⁶ Tarisznyás Márton, Gyergyó történeti néprajza. Bukarest, 1982. Kriterion 217. o.

⁴⁷ Tarisznyás Márton id.m. 213–221. o.

⁴⁸ Orbán B. id.m. 104–105. o.

⁴⁹ Tarisznyás Márton id.m. 152. o.

⁵⁰ Tarisznyás Márton id.m. 229. o.

1. táblázat. Bőrrel borított, fémveretes 18. századi ládák magyarországi és erdélyi gyűjteményekben

Tulajdonos Allapot	Leltári szám	Méret	Anyagok	Évszám Monogram	Származási hely	Irodalom
1. Iparművészeti Múzeum Budapest restaurálatlan	59.52. 	106x50x50 cm	- fa - bőr - rézlemez - kovácsoltvas zár és fülek - színes nyomott mintás vászon - szalag	1762	vétel Aszpisz Sámueltól	Vadászi Erzsébet: Meubles dates In: Ars Decorativa 7. Bp. 1982. 126-127. o
2. Néprajzi Múzeum Budapest restaurálatlan	63.41.1. 	115x58x52 cm	- fa - bőr - rézlemez - kovácsoltvas zár és fülek - színes nyomott mintás vászon - szalag - papír	1768 kétféjű sas	Lázárföld, Torontál megye Vétel Lászlóffy Gyulától 1963	Ifj. Kodolányi János: A Néprajzi Múzeum 1963-64 évi tárgygyűjtése. In: Néprajzi értesítő, Bp. 221-223. o.
3. Magántulajdon restaurálatlan		115x58x39 cm tm: 49,5 cm	- fa - bőr - vaslemez - kovácsoltvas zár és fülek - színes nyomott mintás vászon - papír (másodlagos)	1768	Erdély	
4. Iparművészeti Múzeum Budapest restaurálatlan	2003. 154.1. 	127x64x45 cm	- fa - bőr - rézlemez - kovácsoltvas zár és fülek - fehér vászon - szalag - papír - papír-applikáció - bársony	1776	Kolozsvár Pákei család Ajándék 2003	Balogh Jolán: Kolozsvári rezensánsz láda 1776-ból. In: Kelemen Lajos emlékkönyv, Bukarest, 1957. 9-23. o.
5. Magyar Nemzeti Múzeum Budapest restaurálatlan	1962.152. 	125x63x55,5cm	- fa, - bőr - rézlemez - kovácsoltvas zár és fülek	1776 VK két kétféjű sas	Verzár család Vétel Kovács Ferenctől	

Tulajdonos Állapot	Leltári szám	Méret	Anyagok	Évszám Monogram	Származási hely	Irodalom
6. Örmény plébániatemplom Szamosújvár restaurálatlan		123x63x48,5 cm tm: 52 cm	- fa - bőr - fémlemez - kovácsoltvas zár és fülek - színes nyomott mintás vászon két korona - szalag - papír	1777 VK	Szamosújvár (?)	
7. Néprajzi Múzeum Budapest restaurálatlan		122x61x53,5 cm	- fa - bőr - rézlemez - kovácsoltvas zár és fülek - nyomott mintás vászon - szalag - papír	1778 kétfejű sas és két ágaskodó oroszán	Arad Vétel Dömötör Lászlónétól	
8. Néprajzi Múzeum Budapest		78x41x36 cm	- fa - szőrös bőr - vaslemez - kovácsoltvas zár és fülek - nyomott mintás vászon	1781	Erdély Vétel Nagy Zoltántól 1972	
9. Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós restaurált		120x59x34 cm tm: 48,5 cm	- fa - bőr - vaslemez - kovácsoltvas zár és fülek - színes nyomott mintás vászon - szalag - bársony - papír	1785 FK kétfejű sas és korona	Gyergyó?	
10. Tarisznyás Márton Múzeum Gyergyószentmiklós restaurált		126,5x61,7x43 cm tm: 54,3 cm	- fa - bőr - rézlemez - kovácsoltvas zár és fülek - színes nyomott mintás vászon - szalag - selyem - papír	1790 A ... kétfejű sas és korona	Gyergyó? Burián Jánostól Gyergyószentmiklós	Tarisznyás Márton: Gyergyó történeti neprajza. Kriterion, Bukarest, 1982. 70. kép, mint a Bocscsánczy család kelengyészládája
12. Ismeretlen			- fa - bőr - fémlemez		Erdély	Orbán Balázs: Szekelyföld képekben. Kriterion, Bukarest, 1971. 61. o. 92. kép

IRODALOM

- B. NAGY Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben. Kriterion, Bukarest, 1970.
- BALOGH Jolán: Kolozsvári reneszánsz láda 1776-ból. In: Kelemen Lajos emlékkönyv, Bukarest, 1957. 9–23. o.
- BIEDERMANN, Hans: Szimbólumlexikon. Budapest, Corvina, 1996
- Deutsches Ledermuseum. Katalog Heft 1 Gall, Günter előszavával. Offenbach, 1974
- DIDEROT: *Encyclopédie*, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres. Párizs, 1751
- Erdélyi szótörténeti tár. VII. kötet, Akadémia Kiadó, Budapest, Kriterion Kiadó Bukarest, 1995. Szerk.: Szabó T. Attila et al.
- FRECSKAY János: Találmányok könyve. Budapest 1879
- FRECSKAY János: Mesterségek szótára. Bőrgyártás. Budapest, 1912. 12. o.
- GALL, Günter: Leder im Europäischen Kunsthandwerk. Klinkhardt & Biermann, Braunschweig, 1965
- KOROKNAY Éva: Művészi bőrmunkák Európában. Cipőipari dokumentáció VII. évf. 1963. 3. sz. 43–65. o.
- KOVÁCS András: Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720. Teleki László Alapítvány, Polisz Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár, 2003
- LERNER, Franz: Mit Gunst, Meister und Gesellen eines ehrbaren Handwerks. Schriften des Historischen Museums Frankfurt am Main. 18. 1987
- ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása. Pest, 1869
- ORBÁN Balázs: Székelyföld képekben. Kriterion, Bukarest, 1971
- RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I–III. kötet. Reprint. Helikon Kiadó, 1986.
- SZABOLCSI Hedvig: Magyarországi bútorművészet a 18–19. század fordulóján. Akadémiai Kiadó, Budapest 1972
- SZONGOTT Kristóf: Szamosújvár szab. Kir. Város monográfiája 1700–1900. Szamosújvár, Todorán Endre „Auróra” könyvnyomdája, 1901
- SZONGOTT Kristóf: Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz írásban és képekben. Szamosújvár. Todorán Endre Aurora könyvnyomdája. 1893.
- TARISZNYÁS Márton, Gyergyó történeti néprajza. Bukarest, 1982. Kriterion
- TÓTH Zsuzsanna: Vasveretes láda restaurálása. Magyar Képzőművészeti Egyetem, diplomamunka, témavezető: Kovács P., Bp. 1996.
- TÓTH Zsuzsanna: Vasveretes láda restaurálása. Műtárgyvédelem 1997/26. Szerk. Török K., Magyar Nemzeti Múzeum 91–99. o.
- WATERER, John W.: Leather in life, art and industry. Faber and Faber Ltd. London
- B. Perjés Judit
Okl. tárgyrestaurátor
fém-ötösrestaurátor művész
Budapesti Történeti Múzeum
1014 Budapest Szent György tér 2.
- Kovács Petronella
Okl. fa-bútorrestaurátor művész
A Tárgyrestaurátor szak vezetője
Magyar Képzőművészeti Egyetem
Osztályvezető
Műtárgyvédelmi, Módszertani és Képzési Osztály
Magyar Nemzeti Múzeum
1450 Budapest 9. Pf. 124.